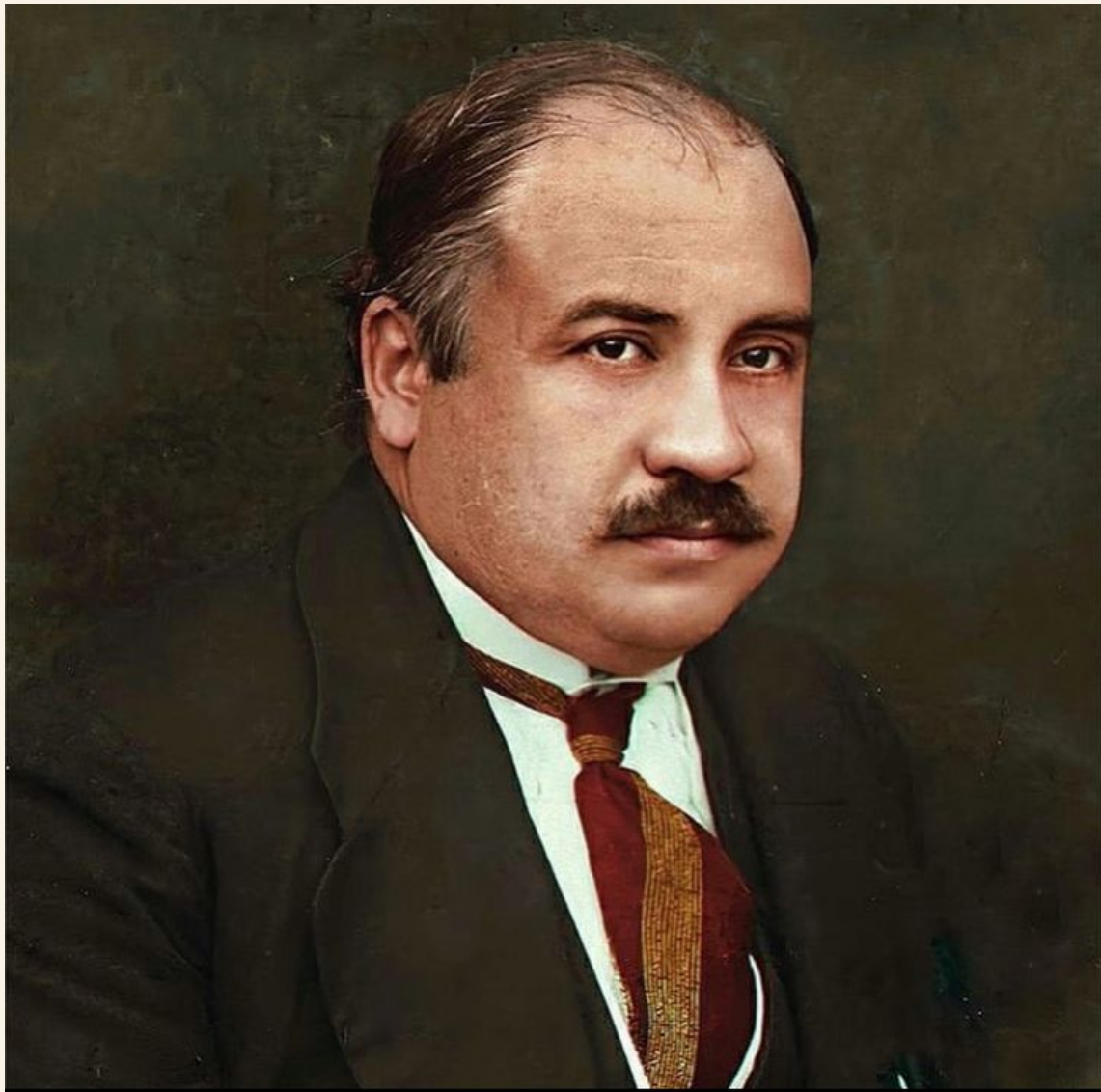

**HARS VE MEDENİYET DİYALEKTİĞİNDE
BİR SENTEZ ARAYIŞI
ZİYA GÖKALP'IN "ASRİ AİLE" VE
KADIN TASAVVURU**

DOÇ. DR. MEHMET EVREN

Türk sosyolojisinin kurucu ismi olan Ziya Gökalp (1876-1924), düşünce sistematiklerinde Türk kadınının konumu ve ailenin dönüşümünü sosyolojik ve felsefi bir perspektifle ele alır. Bu bağlamda Türk modernleşmesini sadece teknik bir ilerleme olarak değil, aynı zamanda 'hars' (kültür) ve 'medeniyet' ayrımı ekseninde, ailenin çağdaşlaşması süreci olarak görür. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş evresinde modern aile yapısının şekillenmesi ve temellendirilmesi adına önemli çalışmalar yürüten düşünür, toplumsal yapının temel taşı olarak aileyi görmüş, milletlerin ilerlemesini de bu kurumun sağlam temellere dayanmasına bağlamıştır. Fikirlerini şiirleriyle de halka aktararak Yeni Hayat eserindeki 'Kadın' başlıklı şiirinin ilk dizesinde "Cemiyetin üç rüknü var: birincisi aile!" (Akt. Duru, 1975: 34) diyerek aileyi merkeze almıştır. Ziya Gökalp, devletin dayanağını teşkil eden ailelerin merkezinde kadını konumlandırır. Ona göre kadının iş birliği olmadan toplumsal hayat eksik kalacaktır (Heyd, 1979: 111-113) ve kadın, toplumsal iş bölümüne katıldığı, eğitim aldığı ve hukuki eşitliğe kavuştuğu ölçüde toplum feodal yapıdan sıyrılarak demokrasiye evrilecektir. Eserlerinde ise kadının statüsünün tarihsel dönüşümünü ve çağdaş Türkiye'nin inşasındaki rolünü 'hukuki eşitlik', 'ekonomik katılım' ve 'sosyal ahlak' kavramları çerçevesinde analiz etmektedir.

Tarihsel Perspektif: Eski Türklerde ve Mitolojide Kadın

Ziya Gökalp, Türk kadınının gelecekteki statüsünü belirlerken referans noktasını eski Türk tarihine ve mitolojisine dayandırır. Düşünür, Dede Korkut hikâyelerindeki Dirse Han'ın eşi Burla Hatun'u, sosyal devlet anlayışının ve kadının sosyo-ekonomik gücünün simgesi olarak şöyle sunar: "Ben bütün Oğuz boylarına şölen yaptım. Dağlar gibi et yığdım. Göller gibi kımız sağdım. Aç olanları doyurdum. Çıplak olanlara elbise giydirdim. Borcu olanların borçlarını verdim" (1981: 33-34). Ona göre, Burla Hatun'un şölenler verip açları doyurması, kadının sadece hane içinde değil, kamusal alandaki gücünü gösterir.

Bununla birlikte Ziya Gökalp, eski Türklerde kadınların savaşa ve kurultaya katılmalarını, sürü sahipliği gibi etkinliklerde yer almalarını onların hukukça yüksek ve özgür bir statüye sahip olunduğunun bir göstergesi olarak görmektedir (1991: 103-104). Nitekim ona göre eski Türklerde Hakan ve Hatun'un yönetime ortak olması (1981: 57) kadının toplumsal statüsünü göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan toplumun feodaliteden demokrasiye evrilmesi, kadınların hak kazanımıyla doğrudan ilişkilidir. Kadınlar toplumsal iş bölümünde yer edindikçe hukuki konumları da aynı oranda güçlenecektir (1977: 145). Dolayısıyla Ziya Gökalp, memleketin yükselmesini de kadının hak ettiği yere gelmesinde yani ihmal edilmişlikten kurtulmasında görmektedir (Celkan, 1977: 185).

Felsefi ve Sosyolojik Analiz: Hars, Medeniyet ve Ailedeki Kriz

Ziya Gökalp felsefesinin ve sosyolojisinin en kritik ayrımı, 'hars' (kültür) ve 'medeniyet' arasındadır. Ona göre medeniyetimiz, teknik ve yönetim alanlarında Avrupa medeniyetini örnek alarak ilerleyebilir ve bu tür bir taklitte herhangi bir tehlike veya beis yoktur. Ancak milli kültürün gelişimi asla bu yolu izlememelidir. Çünkü kültür, her ne kadar devlet yapısındaki ve medeniyetteki değişimlerden etkilense de tıpkı bir tohumun toprak, su ve havadan yararlanarak kendi özüyle filizlenip büyümesi gibi, tamamen içten gelen, samimi ve derin bir gelişim sürecini takip etmelidir. Ülkedeki buhran, teknik anlamda Batılılaşmayı ifade eden 'medeniyet ilerlemesi' ile milli değerlerin işlenmesi demek olan 'kültürel gelişim' arasındaki derin farkın anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.

Nitekim diğer müesseseler gibi aile kurumu da bu sebeple şiddetli bir kriz geçirmektedir (1977: 181-183)

Ziya Gökalp, ülkedeki Batıcıların milli kültürün varlığından habersiz oldukları için sadece medeni ilerlemeye önem verdiklerini ve bu sebeple aile konusunda da körü körüne Avrupa'yı taklit etmeye çalıştıklarını ifade eder. Ziya Gökalp, onların 'çağdaş aileye ulaşacağız' derken aslında 'milli aileyi' ortadan kaldırdıklarını söyler. Ona göre diğer taraftan ise 'geleneksel aile yapısı bozulacak' korkusuyla ortaya çıkan aşırı gelenekçi görüş, çağdaş aile yapısını ve çağdaş kadınlık anlayışına şiddetle karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla düşünüre göre aşırıya kaçan bu iki yaklaşım da doğru değildir ve çözüm sentezdedir. Türk ailesi Batı medeniyetinden yeni teknik ve yöntem alacaktır fakat Fransız veya İngiliz ailesinin kopyası olmayacaktır. Nitekim ailenin tekâmülü, kendi iç dinamikleriyle gerçekleşmelidir (1977: 181-183).

Öte yandan Ziya Gökalp, sosyolojik açıdan Durkheim'ın görüşlerine paralel olarak modern toplumlar da 'mesleki dayanışmanın' temelini iş bölümü olduğunu savunmaktadır. Ona göre, toplumsal yapıdaki bu değişim, yeni bir yapılanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden toplumsal evrimin ve iş bölümünün doğal bir sonucu olarak çağdaş Türkiye'de iki temel reformun yapılması zorunludur: Bunlardan ilki Türk ailesinin geçirdiği evrim, kadınların özgürleşmesini, sosyal ve siyasi hayatta aktif rol almasını gerektirir. Diğer ise aynı toplumsal gelişim süreci, devlet ile din işlerinin ayrılmasını ve hukuk sisteminin laikleşmesini kaçınılmaz bir hale getirmiştir (Ülken, 1998: 35-36).

Ziya Gökalp 'evrimci' teori ile, toplumsal değişimin ani ve radikal değil, yavaş ve sindirilerek (ağır değişim) gerçekleşmesini öngörmektedir. Nitekim hukuk sosyolojisi ve İslam hukuku (fıkıh) üzerine yaptığı karşılaştırmalı çalışmalar ve aile hukukunun gelişimine dair yazıları, bu kademeli geçiş anlayışının kanıtıdır. Bu yönüyle Ziya Gökalp'ın yaklaşımı, kendisinden sonra gelen ve daha radikal dönüşümleri savunan 'devrimci' hareketlerden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Son olarak düşünüre göre yüksek kültür ürünleri (edebiyat, müzik, mimari, hukuk, ahlak vb.), halkın sahip olduğu kültürel özün, evrensel (milletlerarası) yöntemlerle işlenmesi ve rafine edilmesi sonucunda ortaya çıkar (Ülken, 1998: 35-36).

Ziya Gökalp, maarif (eğitim ve öğretim) meselesini değerlendirirken ülkenin hem gençlik hem de kadınlık alanında derin bir kriz ve dönüşüm sancısı yaşadığına dikkat çeker. Ona göre bu sorunlar göz ardı edilemez (1992: 260). Nitekim öz kültürün korunduğu, medenî ve gelişmiş bir vatanda yaşamak bütün Türk insanının ortak ülküsüdür. Bu idealin gerçekleştirilmesi yolundaki çalışmalarda kadın-erkek ayrımı olmaksızın milletin tüm fertleri sorumluluk taşır. Bilhassa kadınları Türklük bilincinin inşa edilmesinde birinci derecede vazifeli gören düşünür, böylelikle 'Türkçülük' fikriyatına feminist bir içerik de kazandırmıştır (Argunşah, 2010: 136-137).

Toplumsal Dönüşüm Projesi: 'Asri Aile' ve Kadın Hakları

Ziya Gökalp'a göre çağdaş devletteki eşitlik ilkesi, erkekle kadının nikâhta, talakta (boşanma), mirasta, mesleki ve siyasi haklarda eşit olmasını da gerektirir. O halde, yeni aile kanunu ile intihabat (seçim) kanunu bu esasa istinaden yapılmalıdır (1968: 157).

Ziya Gökalp, Yeni Hayat'ın yeni değerlerle kurulacağını, ekonomide, sanatta, felsefede, ahlâkta, hukukta ve ailede yeni düzenlemelere gidilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Örneğin kadın hak ve özgürlüğüne sahip çıkmış ve kadın hakları devrimini, hukukta kadın ve erkeklerin eşitliğini istemiştir (Çubukçu, 1986: 77,80).

Buna ilaveten Ziya Gökalp, 'Hukuki Türkçülüğün' gayesini 'Asri (Çağdaş) Aile'yi kurmak olarak belirlemiştir (1968: 157). O, Türk Medeniyeti Tarihi eserinde, ailenin boy, soy, soy, pederi aile ve izdivaci aile (çekirdek aile) şeklinde beş aşamadan geçtiğini bildirir (Akt. Şatıroğlu, 2011: 272). Dolayısıyla bu yeni yapı, pederşahi (ataerkil) geniş aileden, küçük ve demokratik izdivaci aile yapısına geçişi ifade eder (1977: 66-70).

Ziya Gökalp, Malta sürgününde yazdığı mektuplarda, Yeni Hayat'ın ancak kadınların erkekler kadar eğitim görüp yönetime katılmasıyla başlayacağını belirtir. Şer'i yasaların yerine, kadın-erkek eşitliğine dayalı modern bir hukukun gelmesini savunmaktadır. Zira 1917 Aile Reformu ve sonrasındaki 1926 Medeni Kanunu, Ziya Gökalp'ın fikirlerinin pratiğe dökülmüş halleridir. Nitekim polijini (çok eşlilik) yasaklanmış, boşanma ve mirasta eşitlik sağlanmıştır (Heyd, 1979: 111-114).

Ziya Gökalp, Meslek Kadını isimli şiiriyle bir yandan kadının haklarını savunurken diğer yandan ise bu hakları engelleyen zihniyeti eleştirir. Ona göre kadının dört duvar arasına kapatılması, onu özgürleştirmek değil, köleleştirmek anlamına gelmektedir. Oysa çalışan ve üreten kadın hem ailesine hem de vatanına değer katmaktadır. Kadının çalışması, evinden kopması demek değildir. Nitekim eski Türk toplumunda kadın ve erkek savaşta, barışta, tarlada ve evde birlikte yer almakta ve birlikte üretmekteydi. Türklerin İslâmiyet'i kabul ettikleri ilk dönemlerde de bu anlayış devam etmiştir. Hatta düşünüre göre Hanefi Mezhebi'nin tercih edilmesinin temel sebeplerinden biri, kadın ve erkeğin birlikte yaşamına uygun bir yapı sunmasıdır. Ancak zamanla Sünni anlayış içine giren aşırı ve katı dinî yorumlar, kadının toplumdaki konumunu olumsuz yönde değiştirmiş, kız çocuklarının eğitim alması engellenmiş, kadınların çalışması yasaklanmış ve böylece Türk toplumunun tarihsel ve kültürel yapısı ciddi biçimde tahrip edilmiştir (Özden, 2024: 158).

Ziya Gökalp, 11 Ağustos 1919 tarihli mektubunda kızları Seniha ve Hürriyet Hanımlara şunları söylemektedir:

“Yaşamak için, evvelâ insanın bir mefkûresi olmalı! Mefkûre tükenmez vecdlerin, ümitlerin menbı’adır. Mefkûreler, milli felaketler zamanında doğar.

Bugün, Türklerin en ziyade mefkûreli olacakları bir zamandır. Sizin için başka bir mefkûre daha vardır ki kadınların ilim, ahlak ve hukukça yükselmesine çalışmaktır” (Tansel, 1989: 21).

Ziya Gökalp, demokrasiyi sadece bir yönetim biçimi değil, “bütün halkı aristokrat yapma” süreci olarak görmektedir (Heyd, 1979: 156). Halkın çıkarlarına uygun gerçek demokrasi bir sınıfın ayrıcalığına değil ulusun tüm kesimlerinin eşitliği ilkesine dayanmalıdır (Heyd, 1979: 165). Ona göre, kadınların siyasal haklarını elde etmesi, demokrasinin zorunlu bir sonucudur. Ziya Gökalp Altın Işık eserinde, hakanın tahtını kızına bırakması metaforuyla, kadının devlet başkanı bile olabileceği vizyonunu şöyle çizer:

“(…)Padişah: “Anladım, dedi, hatamı,

Getirin tahtımı, altın yasamı!

Kızı da çağırttı derhal, katına,

Oturttu hürmetle altın tahtına.

Sağ Vezire dedi: “Erkek Babası!”

Sol Vezire dedi: “Melek Babası!”

Değildir kahraman, yalnız er kişi,

Bir arslan, arslandır, olsa da dişi” (Ziya Gökalp, 1989: 107).

Toplumun temel unsuru olarak aileyi gören Ziya Gökalp, aileye daha ziyade kadının hakları ve yetişmesi konularında yer ayırmış vaziyettedir. Onun sisteminde kıymetler ister içtimai (toplumsal) veya kültürel ister insani mahiyette olsun çok büyük önem taşırlar. Aileyi, değerlerin taşıyıcısı ve koruyucusu olması bakımından kıymet veren düşünür, insaniyet, fazilet, hakkaniyet meselelerine yoğunlaşmıştır. Üzerinde fazlasıyla durduğu içtimai vicdan, maşeri vicdan (toplumsal vicdan), ferdi vicdan, milli vicdan, maşeri şuur, maşeri duygu, içtimai ruh, müşterek vicdan ve benzeri tabirler ve mefhumlar ister istemez Ziya Gökalp’ı ailede kıymet ve değer hükümlerine götürecektir (Nirun, 1981: 28-29).

Sonuç

Ziya Gökalp’ın düşünce sisteminde aile ve kadın meselesi, tali bir toplumsal konu değil, Türk modernleşmesinin, millî kimliğin inşasının ve demokratikleşme sürecinin merkezinde yer alan kurucu bir unsurdur. Düşünür, ‘hars’ ve ‘medeniyet’ ayrımına dayandığı özgün senteziyle Batı’nın körü körüne taklit edilmesine karşı çıkarken, aşırı gelenekçi zihniyetin kadını ve aileyi ataletle mahkûm eden tutumunu da reddeder. Onun idealindeki ‘Asri Aile’ modeli, köklerini eski Türk kültüründeki eşitlikçi ve demokratik özden alan, modern hukukun ve evrensel iş bölümünün gerektirdiği demokratik-izdivaci bir yapıyı temsil eder.

Kadının sosyo-ekonomik, eğitsel ve hukuki bakımdan erkekle tam bir eşitliğe kavuşmasını hem maşerî (toplumsal) vicdanın inşası hem de milletin bekası için elzem gören Ziya Gökalp, çok eşliliğin kaldırılması, boşanma ve miras hakkı, mesleki ve siyasi katılım gibi talepleriyle bilhassa Cumhuriyet devriminin mihenk taşı olan 1926 Türk Medeni Kanunu’nun felsefî ve sosyolojik zeminini hazırlamıştır. Neticede Ziya Gökalp, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş sürecinde kadının toplumsal konumunu ‘medeniyet’ ve ‘ilerleme’ sorunu olarak ele almıştır. Bu bağlamda düşünürün öngörülleri büyük oranda Mustafa Kemal Atatürk devrimleriyle hayata geçmiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun ifadesiyle, “Türk inkılabının esaslarını koyan Gökalp, tatbikatını başaran Atatürk’tür” (Baltacıoğlu, 1966: 30). Bununla birlikte Baltacıoğlu, laiklik, Türkçenin sadeleştirilmesi, Medeni Kanun, çağdaşlaşma, kadın hukuku ve kadının sosyal yaşamda erkek kadar rol sahibi olması gibi meselelerin, Cumhuriyet’in ilanından en az on sene önce kendisi tarafından tespit edilmiş olduğunu ifade eder (Baltacıoğlu, 1966: 29; Akt. Evren, 2024: 208).

Kaynakça

- Argunşah, H. (2010). Millî kimlik oluşturmada edebiyatın rolü ve Ziya Gökalp. Ü. Günay (Ed.), *Türk kimliğinin yeniden inşası bağlamında Ziya Gökalp içinde* (ss. 123-153). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Baltacıoğlu, İ. H. (1966). *Ziya Gökalp*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Celkan, H. Y. (1977). *Ziya Gökalp’in eğitim sosyolojisi (Yayımlanmamış doktora tezi)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Çubukçu, İ. A. (1986). *Türk düşünce tarihinde felsefe hareketleri*. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları.
- Duru, K. N. (1975). *Ziya Gökalp* (3. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Evren, M. (2024). *Ziya Gökalp’in etkilendiği ve etkilediği şahsiyetler*. H. Ö. Özden ve G. Çopur (Ed.), *Ziya Gökalp içinde*. İstanbul: İhlamur Kitap.
- Heyd, U. (1979). *Türk ulusçuluğunun temelleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nirun, N. (1981). *Sistematik sosyoloji açısından Ziya Gökalp*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özden, H. Ö. (2024). *Ziya Gökalp’in Türk ahlâk anlayışı üzerine düşünceleri*. H. Ö. Özden ve G. Çopur (Ed.), *Ziya Gökalp içinde* (ss. 145-163). İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şatroğlu, A. (2011). *Ziya Gökalp’in aile konusundaki görüşleri*. K. Tuna ve İ. Coşkun (Ed.), *Ziya Gökalp (1875-1924) içinde*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tansel, F. A. (1989). *Ziya Gökalp külliyâtı-II: Limni ve Malta mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülken, H. Z. (1998). *Türkiye’nin modernleşmesi ve bu hareketin öncülleri olan Türk düşünürleri*. *Felsefe Dünyası Dergisi*, 28, 33-42.
- Ziya Gökalp (1968). *Türkçülüğün esasları* (7. bs.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Ziya Gökalp (1976). *Altın Işık* (Ş. Kutkan, Haz.). Ankara: Devlet Kitapları.
- Ziya Gökalp (1977). *Türk ahlakı* (M. Görgen, Haz.). İstanbul: Türk Kültür Yayımları.
- Ziya Gökalp (1981). *Türk devletinin tekâmülü* (K. Y. Koprıman, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Ziya Gökalp Serisi.
- Ziya Gökalp (1991). *Türk uygarlığı tarihi* (Y. Çotuksöken, Haz.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Ziya Gökalp (1992). *Terbiyenin sosyal ve kültürel temelleri I* (R. Kardaş, Haz.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.